Audronė BITINIENĖ

MOKSLINIO STILIAUS MORFOLOGIJOS YPATYBĖS

Mokslinis stilius iki šiol nėra visapusiškai ištirtas, nes pirmiausia domėtasi terminija, jos tvarkymu, o ne mokslinio stiliaus struktūra. Iš tikro leksikos ir sintaksės elementų funkcionavimas akivaizdžiau apibūdina stiliaus savitumą negu morfologija. Todėl dažnai manoma, kad ji neinformatyvi, negalinti sudaryti tipiškų kalbos priemonių klodo (Mistrik, 1965, 44–45). Tačiau jau pirmieji morfologijos elementų statistiniai tyrimai (mokslinio ir grožinio stiliaus, atlikti šio straipsnio autorės (Pikčilingis, 1971, 284–286), rodo, kad ir šis kalbos lygmuo gali diferencijuoti ir integruoti skirtingas bendrinės kalbos atmainas.

Šiame straipsnyje pateikiamas ne visas morfologinės mokslinio stiliaus struktūros aprašas, o tik keli lingvistinių požymių parametrai, kurie gali priklausyti nuo nekalbinių ir kalbinių faktorių poveikio. Diferencinė parametrų galia ypač informatyvi, kai lyginami kokybiškai skirtingi stiliai – mokslinis ir grožinis. Toks lyginimas prasmingas, jei tiriant morfologinę struktūrą analizės vienetu imamas ne teksto fragmentas, o sakinys, rodantis realų kalbos dalių pasiskirstymą ir jų koreliaciją. Kadangi kiekybiniai lingvistinių požymių pokyčiai gali priklausyti nuo konkrečių stilistinių faktorių, mokslinio stiliaus imtis (38,5 tūkstančio žodžių) stratifikuota, t.y. atsižvelgta į postilius ir mokslo šakas (kryptis). Skiriant postilius, atsižvelgiama į konkrečių tekstų funkcionavimą mokslininkų veiklos sferoje ir nelingvistinių faktorių – adresanto ir adresato ryšio – savitumą. Kokie šie postiliai ir kuo jie skiriasi?

Teorinio postilio tekstai skiriami kvalifikuotam adresatui (abiejų komunikacijos akto dalyvių žinių fondas beveik nesiskiria), kuris geba mąstyti abstrakčiomis kategorijomis, sintetinti sudėtingą mokslinę informaciją, kūrybiškai ją perimti. Adresantas tarsi tapatina save su adresatu: perteikia pačią naujausią informaciją, o siekdamas objektyvumo, dažnai polemizuoja su tos pačios ar gretimos srities specialistais ir tikisi adekvataus teikiamos informacijos suvokimo.

Mokomojo postilio adresantas netapatina savęs su adresatu – skiriasi abiejų komunikacijos akto dalyvių žinių fondas. Šio tipo tekstuose adresatui skiriamas ypatingas dėmesys – adresantą domina, kaip įsimenama mokslinė informacija, t.y. jam rūpi grįžtamasis ryšys. Mokomuosiuose tekstuose mažiau objektyvios informacijos, didaktiškai sisteminama tik pati aktualiausia, atitinkanti konkrečius mokymo tikslus. Teiginiai ne tiek įrodinėjami ar grindžiami eksperimentų rezultatais, kiek aiškinami, pasitelkiant pavyzdžius, iliustracijas ir kitus neverbalinius teksto organizavimo elementus. Specialiomis siejamosiomis konstrukcijomis pabrėžiamas ryšys su atskiromis teksto dalimis ir tuo būdu aktyvinamas adresato dėmesys. Adresatas turi įsiminti ne tik informaciją, bet ir jos perteikimo formą. Taigi vyksta implicitiškas komunikacijos akto dalyvių bendravimas.

Mokslinio metodinio postilio adresantas – kvalifikuotas vienos ar kitos srities specialistas, o adresatas – specialistas, kuris praktiškai bando įdiegti naujausius, tinkamiausius mokslo atradimus. Šio postilio tekstuose, remiantis konkrečiais moksliniais tyrimais ar eksperimentais, pateikiamos įvairios rekomendacijos (nurodoma efektyvi gamybos technologija, tinkamiausias augalų, gyvūnų auginimo būdas, mokymo metodas ir pan.) vienos ar kitos mokslo srities veiklai gerinti. Šio postilio tekstuose mokslinė informacija perteikiama konkretesne, ne tokia koncentruota forma.

Nuo anksčiau aptartųjų iš esmės skiriasi mokslo populiarinamasis postilis. Jo adresantas – kvalifikuotas specialistas, o adresatas – visai neapibrėžtas (dažniausiai kitos srities specialistas ar specialaus išsilavinimo neturintis subjektas), todėl aktuali, įdomi mokslinė informacija perteikiama adaptuota, paprasta forma: vengiama specialiųjų mokslo terminų, siekiama konkretumo, įtaigumo, net individualumo. Greta pranešimo funkcijos eina ekspresyvinė, apeliatyvinė (Župerka, 1983, 104). Mokslo populiarinamojo postilio konstruktyvusis principas – mokslinio, publicistinio, kasdienio buitinio ir net grožinio stiliaus ypatybių ir lingvistinių požymių kontaminacija.

Lietuvių kalbos stilistikos darbuose (Pikčilingis, 1971; Župerka, 1983) visai pagrįstai pripažįstama tik vienos krypties mokslinio stiliaus diferencija, atsiribojama nuo tų mokslinio stiliaus atmainų, ku-

rios yra susijusios su konkretaus mokslo specifika ir apibrėžiamos kaip "kalbos elementų atranka ir jų santykiai tos pat tematikos tekstuose (Андреев 1967, 27; Хоффман 1986). Toks mokslinio stiliaus skaidymas nėra funkcinis stilistinis, nes ignoruojamas nekalbinių faktorių, determinuojančių funkcinį stilių ir jo postilius, kompleksas, pirmenybė teikiama tik vienam – turinio (tematikos) faktoriui. Tačiau mokslinį stilių tyrinėjant statistiniais metodais, pravartu įsitikinti, ar vienos mokslo krypties (šakos) tekstai skiriasi nuo kitos mokslo srities tekstų, nes ir patys funkcinių stilių tyrinėtojai nuolat akcentuoja esant du mokslo šakų polius – humanitarinių ir matematikos bei technikos (Сенкевич, 1976, 42; Galperin, 1977, 310). Tyrinėti atskirų mokslo šakų tekstus, matyt, nėra tikslinga: šiuo metu vyrauja ne tiek mokslų diferenciacijos, kiek integracijos tendencijos, todėl galima ribotis humanitarinių, gamtos ir matematikos bei technikos mokslų atmainomis.

Pirmiausia aptarsime kalbos dalių funkcionavimą (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Kalbos dalių dažnumas.

Funkcinis stilius	Kalbos dalys									
	Daiktavardis	Būdvardis	Skaitvardis	Įvardis	Veiksmažodis	Prieveiksmis	Prielinksnis	Jungtukas	Dalelytė	Emocinės ekspresinės
Mokslinis	40,0	12,5	2,7	6,9	18,1	6,3	3,8	7,6	1,9	–
Grožinis	29,8	5,8	1,2	11,1	23,7	7,9	6,6	8,9	4,8	0,2

Mokslinio ir grožinio stiliaus tekstuose iš visų kalbos dalių dažniausiai vartojami daiktavardžiai, tačiau pasiskirstymas nėra vienodas. Daiktavardžių persvara moksliniame stiliuje – nominatyvinio stiliaus požymis. Net vidutinio ilgio 17–22 žodžių mokslinio stiliaus sakinyje gali būti nuo 7 iki 14 daiktavardžių (tokie sakiniai sudaro 41,6%). Pvz.: *Fonologijos klasikai* (pavyzdžiui, *Trubeckojus*) buvo įsitikinę, kad *fonetika* ir *fonologija* yra visiškai savarankiškos *mokslo šakos* (Gird, F, 14). *Darybos reikšmę* lemia visa *darinio struktūra* (*dary-*

bos pamatas, formantas ir jų specifinis *santykis*), išryškėjantis *darinio pozicijos* su pamatiniu *žodžiu fone* (Urb, ŽDT, 149).

Moksliniame stiliuje ypač svarbu kokybinės charakteristikos; jas be daiktavardžio perteikia du kartus dažniau negu grožiniame stiliuje vartojamas būdvardis. Šios abi kalbos dalys didina teksto informatyvumą, padeda perteikti faktinę informaciją (Гальперин, 1981, 28).

Daiktavardžių ir būdvardžių persvara sietina su specifine mokslinio stiliaus ypatybe – abstraktumu ir nespecifinėmis – glaustumu, statiškumu.

Grožiniame stiliuje tendencijos priešingos: didelis veiksmažodžio (ir didesnis prieveiksmio) dažnumas rodo šio tipo tekstų dinamiškumą, nes į pirmą vietą iškyla ne aprašymas ar samprotavimas, būdingi moksliniam stiliui, o pasakojimas apie įvykius, veikėjų būsenos pokyčius ir pan. (asmenuojamųjų veiksmažodio formų esama 66,5 %, moksliniame stiliuje – 43,9 %). Todėl galime, matyt, teigti, kad relevantinis lingvistinis mokslinio ir grožinio stiliaus požymis – daiktavardžių ir veiksmažodžių santykis tekste (substantyvumo koeficientas – 2,2 ir 1,5).

Kalbamus funkcinius stilius diferencijuoja įvardžiai. Jie rečiau vartojami moksliniame, dažniau – grožiniame stiliuje. Tokį netolygų įvardžių pasiskirstymą lemia skirtingas tekstų organizavimo pobūdis. Grožiniame stiliuje įvardžiai – daiktavardžių pakaitai (asmeninių esama 63,2 %, moksliniame 31,2 %, parodomųjų – 30,5 % ir 23,5 %), moksliniame stiliuje siekiama tikslumo, todėl linkstama kartoti pačius sąvokų pavadinimus. Tikslumas lemia mažesnį dalelyčių dažnumą, objektyvumas – emocinių ekspresinių kalbos dalių žodžtių eliminavimą. Grožiniame stiliuje junginių su prielinksniu persvarą lemia tai, kad jų pagrindinis narys dažniausiai esti veiksmažodis, rečiau vartojamas moksliniame stiliuje. Kita vertus, didesnį junginių be prielinksnio dažnumą moksliniame stiliuje suponuoja ir specifinė mokslinio stiliaus ypatybė – abstraktumas, nes "prielinksninių konstrukcijų reikšmė konkretesnė už linksnių reikšmes" (Paulauskienė, 1994, 387). Kitų kalbos dalių džnumo skirtybės nėra tokios akivaizdžios ir, matyt, priklauso nuo koreliuojančių kalbos dalių dažnumo. Kokį poveikį kalbos dalių funkcionavimui

turi vidinė mokslinio stiliaus diferenciacija?

Daiktavardžių dažnumas kaip relevantinis mokslinio stiliaus požymis mažai priklauso nuo postilio specifikos (daugiausia daiktavardžių esama mokomojo postilio tekstuose – 42,2 %) ar mokslo krypties (skiriasi tik gamtos mokslų tekstai – 42,1 %).

Dar stabiliau pasiskirstę būdvardžiai, nes svyravimo amplitudė neperšoka net vieno procento ribos. Įvardžių dažnumu skiriasi metodiniai tekstai (4,5 %), kuriuose linkstama nuolat kartoti tuos pačius sąvokų pavadinimus (visai be reikalo). Priešinga tendencija būdinga humanitariniams tekstams (įvardžiai sudaro 9,0 %). Jų autoriai siekia raiškos įvairovės, ieško naujų junginio ryšio atspalvių, paryškinimo (dalelytės sudaro 2,4 %).

Mažesnis daiktavardžių (36,3 %), būdvardžių (9,8 %0 dažnumas ir didesnė įvardžių (8,8 %), veiksmažodžių (19,0 %), prieveiksmių (7,7 %) ir net dalelyčių (3,7 %) lyginamoji dalis mokslo populiarinamuosiuose tekstuose rodo, kad orientacija į nekvalifikuotą adresatą formuoja savitą kalbos dalių pasiskirstymą.

Toliau panagrinėsime dar dviejų parametrų – daiktavardžių linksnių ir veiksmažodžio laikų pasiskirstymą.

2 lentelė. Daiktavardžio linksnių dažnumas

Funkcinis stilius	Vardininkas	Kilmininkas	Naudininkas	Galininkas	Įnagininkas	Vietininkas	Šauksmininkas
Mokslinis	27,2	41,7	4,2	13,8	6,3	6,8	–
Grožinis	30,6	26,8	2,9	24,0	7,8	6,8	1,1

Kaip matyti, mokslinį ir grožinį stilių diferencijuoja savita daiktavardžio linksnių struktūra. Kalbine konstanta, t.y. nerelevantiniu požymiu, galima likyti vietininko linksnį, tolygiai vartojamą abiejų funkcinių stilių tekstuose, o akivaizdžiu relevantiniu lingvistiniu požymiu – kilmininko linksnį. Kilmininko persvara (kartu su vardininku sudaro net 68,8 %) moksliniuose tekstuose siejama su spe-

cifine stiliaus ypatybe – abstraktumu: daiktavardžiu reiškiamas požymis suvokiamas ne tik kaip savarankiškesnis, bet ir kaip abstraktesnis už požymį, kuris reiškiamas būdvardžiu (su pagrindiniu žodžiu sieja abipusis konkretizacijos ryšys). Kitaip tariant, nuo daiktavardžio gebėjimo jungtis į sudėtingos struktūros darinius (dažnai terminus) priklauso nuo kilmininko, iš dalies ir naudininko (valdo veiksmažodiniai daiktavardžiai, ypač dažni teoriniuose tekstuose) dažnumas. Grožiniame stiliuje beveik du kartus negu moksliniame dažnesnis galininkas. Šio linksnio dažnumas, be abejo, sietinas su jau minėta stiliaus ypatybe – dinamiškumu: veiksmažodis dažnai koreliuoja su daiktavardžio galininku, o iš dalies ir su įnagininku. Todėl relevantinis lingvistinis požymis, atskleidžiantis grožinio stiliaus specifiką – galininko dažnumas. Abiejų funkcinių stilių sistemiškumas lemia kitų linksnių – vardininko, naudininko ir įnagininko pasiskirstymą.

Kilmininko linksnio daiktavardžiai tolygiai pasiskirstę ne tik skirtingų postilių, bet ir įvairios krypties mokslų tekstuose (humanitarinių mokslų tekstuose kilmininko mažiau – 38,4 %). O kitų linksnių svyravimo amplitudė statistiškai informatyvi, bet praktiškai rodo tik galimą mokslinio stiliaus tekstų kūrimo įvairovę. Teoriniuose tekstuose esama mažiau galininko (10,5 %), bet daugiau vardininko (30,0 %) linksnio daiktavardžių. Tų pačių linksnių dažnumas diferencijuoja humanitarinius tekstus: sumažėjus kilmininko dažnumui (38,4 %), padidėja vardininko (29,2 %) ir galininko (15,9 %) dažnumas. Nedidelę lyginamąją dalį turinčių linksnių – naudininko, įnagininko – svyravimo amplitudė mažai priklauso nuo ekstralingvistinių faktorių poveikio (svyravimo amplitudė 0,8 %). Mokslo populiarinamųjų tekstų linksnių dažnumo struktūra statistiškai nėra informatyvi: iš esmės skiriasi tik kilmininko (36,7 %), iš dalies vardininko (28,8 %) dažnumas, o kitų linksnių pasiskirstymas palyginti pastovus. Vadinasi, ir šio tipo tekstuose ryškėja polinkis į stereotipinę raišką: ne trijų (kaip grožiniame stiliuje), o dviejų linksnių daiktavardžiai sudaro didumą teksto. Tokios pat stereotipiškumo tendencijos pastebimos lyginant veiksmažodžio laikų funkcionavimą (žr. 3 lentelę).

3 lentelė. Veiksmažodžio laikų dažnumas

Funkcinis stilius	Veiksmažodžio laikai			
	Esamasis	Būtasis kartinis	Būtasis dažninis	Būsimasis
Mokslinis	73,3	23,7	0,4	2,5
Grožinis	27,4	62,5	3,6	6,5

Matyti, kad veiksmažodžio laikų dažnumas abiejų funkcinių stilių tekstuose iš esmės skiriasi, nes pastebimos priešingos dviejų pagrindinių laikų – esamojo ir būtojo kartinio – vartojimo tentencijos: moksliniame stiliuje esamasis laikas daugiau kaip tris kartus viršija būtojo kartinio laiko formas, grožiniame stiliuje 2,5 kartų dažniau vartojamas būtasis kartinis laikas. Esamasis laikas moksliniuose tekstuose priešingai negu grožiniuose vartojamas apibendrinamąja reikšme (abstrakčių daiktavardžių kontekste), todėl galima įžvelgti abstraktumo ir konkretumo priešpriešą. Moksliniame tekste svarbu užfiksuoti, konstatuoti esant tikrovės reiškinius, jų ryšius, procesus ar dėsningumus, aktualius ne tik adresantui, bet ir adresatui. Pvz.: Beveik visos kremzlinės žuvys *gyvena* jūrose (Mač SG, 86). Kalbos sistemą *sudaro* taisyklės ir abstraktūs elementai (Gird F 71).

Kai kuriuose sakiniuose dabarties veiksmo reikšmė visai nublanksta, o veiksmažodžiu žymima pastovi subjekto ypatybė (ta reikšmė labai artima būdvardžių arba dalyvių reikšmei), pvz.: Albuminai *tirpsta* vandenyje (Jas O Ch 65); Medžiai su tamsia žieve iš saulės pusės labai *įkaista* (Dag AE 58); Plaučiuose hemoglobinas *jungiasi* su deguonimi <...> (Jas O Ch 202).

Meninio vaizdo kūrimo pagrindas – ne tiek dabarties, kiek jau praėję įvykiai (apibendrinimas konkrečiu vaizdu). Grožiniame stiliuje vyraujantis pasakojimas suponuoja visų veiksmažodžio laikų, tarp jų ir būtojo dažninio, kryptingą kaitą.

Esamojo laiko dažnumas visai nepriklauso nuo mokslinio stiliaus branduolį sudarančių postilių, bet kiek labiau svyruoja skir-

tingų mokslo krypčių tekstuose, nes gamtos mokslų veikalų įvadinėse dalyse ir aprašant eksperimentus kiek dažnesnis būtasis kartinis laikas (25,7 %, plg. esamojo – 72,3 %). Būtojo kartinio laiko dažnumu labai nežymiai skiriasi įvairių postilių tekstai. Tik metodiniuose tekstuose pasakojimas apie teorinių eksperimentų eigą ir galimų rezultatų taikymą praktikoje suponuoja didesnę šio laiko lyginamąją dalį. Būsimasis laikas, būdamas palyginti tolygiai pasiskirstęs humanitariniuose ir gamtos mokslų tekstuose, diferencijuoja fizikos ir matematikos tekstus. Samprotaujant ir ypač įrodinėjant teoremas būtinas elementas (šio postilio tekstų tradicija) – būsimasis laikas, pvz.: Dabar *pateiksime* bendrą atsitiktinio dydžio vidurkio apibrėžimą. Atsitiktinio dydžio <...>, apibrėžto tikimybinėje erdvėje <...>, vidurkiu *vadinsime* integralą <...> (Kub TTMS 165).

Veiksmažodžio laikai diferencijuoja mokslo populiarinamuosius tekstus, nes persvarą turintis esamasis laikas (65,7 %), kiek rečiau vartojamas būtasis kartinis (28,8 %) ir palyginti dažnai pasitaikantis būsimasis (5,3 %) laikas sudaro savitą struktūrą, kurios parametrai nesusikerta su grožinio stiliaus laikų vartojimo parametrais.

Iš aptartųjų parametrų aiškėja, kad morfologinė funkcinių stilių struktūra labai priklauso (nėra pasyvi, kaip dažnai manoma) nuo nekalbinių faktorių poveikio ir gali diferencijuoti skirtingus funkcinius stilius. O mokslinio stiliaus viduje dauguma parametrų svyruoja, bet išsitenka mokslinio stiliaus normose. Netikslu būtų teigti, kad skirtingų mokslo šakų tekstai rašomi savitu moksliniu stiliumi. Neaiški lieka mokslo populiarinamojo postilio vieta, nes nagrinėtieji parametrai svyruoja viena kryptimi. Todėl mokslo populiarinamasis stilius gali būti nagrinėjamas atskirai, kaip turintis kiek kitą struktūrą įvairių funkcinių stilių sąveikos lygmeniu.

Sutrumpinimai

Dag AE – Dagys J. Augalų ekologija. – V.: Mokslas, 1980.
Gird F – Girdenis A. Fonologija. – V.: Mokslas, 1981.
Jas OCh – Jasinskas L. ir kt. Organinė chemija. – V.: Mokslas, 1979.
Kub TTMS – Kubilius J. Tikimybių teorija ir matematinė statistika. – V.: Mokslas, 1980.
Urb ŽDT – Urbutis V. Žodžių darybos teorija. – V.: Mokslas, 1978.

Literatūra

1. M i s t r í k J. Slovenska štylistika. Bratislava: Sloven. ped. nakl-vo, 1965.

2. P a u l a u s k i e n ė A. Lietuvių kalbos morfologija: Paskaitos lituanistams. V.: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.

3. P i k č i l i n g i s J. Lietuvių kalbos stilistika. V.: Mokslas, 1971. T. I.

4. Ž u p e r k a K. Lietuvių kalbos stilistika. V.: Mokslas, 1983.

5. А н д р е е в Н. Д. Статистико-комбинаторные методы в теоретическом и прикладном языкознании. Л.: Наука, 1967.

6. Х о ф ф м а н Л. Научный стиль – социолект – языковые барьеры социолингвистический аспект научной речи// Типология текста в функционально стилистическом аспекте. Пермь, 1990. С. 4–10.

7. С е н к е в и ч М. П. Стилистика научной речи и литературное редактирование. М.: Высшая школа, 1984.

8. Г а л ь п е р и н И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. М.: Наука, 1981.